

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ 1930-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

ԷԴԻԿ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Բանալի բառեր - ԵՊՀ, համալսարանի ռեկտորներ, բնագիտական և հասարակագիտական ֆակուլտետներ, գիտահետազոտական հիմնարկներ, ճանաչված գիտնականներ, անվանի շրջանավարտներ:

Երևանի պետական համալսարանի հիմնադրումը բացառիկ երևույթ էր հայ ժողովրդի կյանքում: Այն մեր ժողովրդի՝ կրթության, լուսավորության նկատմամբ ունեցած ցանկությունների, դարավոր ձգտումների, հասունացած պահանջների իրագործման արդյունք էր: 1930 – ական թթ. համալսարանի պատմության մեջ աչքի են ընկնում իրենց զարգացման հակասականությամբ: Մի կողմից զարգանում էր գիտությունը, մյուս կողմից դրա ներկայացուցիչները ենթարկվում էին հալածանքների:

ՀԽՍՀ լուսժողկոմատը և համալսարանի վարչությունը մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչների ուժերի խելամիտ օգտագործման և դասախոսական նոր կադրերի պատրաստման միջոցով կարողացան լուծել համալսարանը պրոֆեսորադասախոսական որակյալ կադրերով ապահովելու դժվարին ու խիստ կարևոր խնդիրը:

1930-ական թթ. պատմագրական ֆակուլտետում ստեղծվեցին նոր ամբիոններ, անցկացվեցին ընդհանուր և հատուկ դասընթացներ: 1933 թ. հիմնադրվեց Մանկավարժական ինստիտուտը, ինչի հետևանքով էլ պատմության, գրականության և լեզվի մասնագիտությունների հիմքի վրա համալսարանում ձևավորվեց պատմալեզվագրական ֆակուլտետը՝ երեք բաժիններով: Դեկան նշանակվեց հանրապետությունում գիտական մեծ ճանաչում ունեցող մտավորական և հեղինակություն վայելող, բոլորի կողմից սիրված և հարգված Վահան Ռշտունին (1933-1936 թթ.)¹: Մեկ տարի անց ֆակուլտետը ստացավ պատմագրական անվանումը (ուսումնառության շրջանը 5 տարի էր):

¹ Տե՛ս Երևանի պետական համալսարանի պատմության 90-ամյա ֆակուլտետը, էջ 19:

ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի բյուրոյի 1936 թ. ապրիլի 16-ի՝ «Երևանի պետական համալսարանի մասին» որոշմամբ Մայր բուհում կատարվեցին կառուցվածքային որոշակի փոփոխություններ: Հայաստանի պատմության, հայոց լեզվի և գրականության խոր ու բազմակողմանի ուսումնասիրման գործը ամուր հիմքերի վրա դնելու և ուսումնագիտական գործընթացը արմատապես բարելավելու անհրաժեշտությունից ելնելով՝ պատմագրական ֆակուլտետը բաժանվեց երկու ինքնուրույն ֆակուլտետների՝ պատմության և լեզվի ու գրականության, որոնք էլ պիտի իրականացնեին հայագիտական և հումանիտար մյուս գիտությունների ավանդումն ու ուսումնասիրությունները: Փաստորեն՝ 1936-1937 ուստարում պատմագրական ֆակուլտետի հիմքի վրա ստեղծվեցին պատմության և բանասիրության ֆակուլտետները: Դրանից հետո համալսարանը պատրաստեց զուտ պատմաբաններ և բանասերներ: Պատմաբանների ընդհանուր թիվը մինչև 1940 թվականը կազմել է 220 մարդ¹:

Անդրկովկասի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետության ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի 1930 թ. հունիսի 14-ի որոշմամբ վերակառուցվեց նաև ՀԽՍՀ պետական համալսարանը²: Մի քանի ֆակուլտետների հիմքի վրա ստեղծվեցին չորս ինքնուրույն ինստիտուտներ. տեխնիկական ֆակուլտետը վերածվեց Ինժիներատեխնիկական (շինարարական) ինստիտուտի (Պոլիտեխնիկական ինստիտուտ), տնտեսագիտական ֆակուլտետը՝ Առևտրակոոպերատիվ ինստիտուտի (-Կոոպերատիվ-տնտեսագիտական ինստիտուտ), բժշկական ֆակուլտետը՝ Բժշկական ինստիտուտի, մանկավարժական ֆակուլտետը՝ Մանկավարժական ինստիտուտի: Վերջինս 1930-1933 թթ. զբաղեցնում էր համալսարանի շենքը և կոչվում էր Մանկավարժական ինստիտուտ, կազմված էր վեց ֆակուլտետից՝ պատմատնտեսագիտական՝ պատմական և տնտեսագիտական բաժանմունքներով, գրական-լեզվաբանական, քիմիական, ագրոբիոլոգիական, ֆիզիկամաթեմատիկական և մանկավարժական:

Այսպիսով՝ համասարանի հիմքի վրա ձևավորվեց Հայաստանի բարձրագույն կրթության համակարգը:

1933 թ. հունիսի 10-ին ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի բյուրոյի որոշմամբ ՀԽՍՀ ժողկոմխորհի հանձնաժողովին առաջարկվեց երկամսյա ժամկետում կառուցել համալսարանի շենքի (Մանկավարժական ինստիտուտի) երրորդ հարկը: Այդ շրջանում Խորհրդային Միության ողջ տարածքում մասնագիտական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հիմնումը, իրոք, կենսական անհրաժեշտություն էր, մինչդեռ համալսարանները ճյուղային ինստիտուտների վերածելը ոչ միայն չէր արդարացվում, այլև կո-

¹ Տե՛ս Երևանի պետական համալսարանի պատմության 90-ամյա ֆակուլտետը, էջ 19:

² Տե՛ս Երևանի պետական համալսարանի պատմությունից, էջ 49:

պիտ սխալ էր, որը, բարեբախտաբար, շտկվեց, և որոշ ժամանակ անց համալսարանները կրկին վերաբացվեցին¹:

ՀԿ(բ)Կ կենտկոմի բյուրոյի 1933 թ. հուլիսի 15-ի որոշմամբ, որը բխում էր երկրի ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու տեխնիկայի զարգացման առավել բարձր պահանջներից, նույն թվականի սեպտեմբերին կրկին վերաբացվեց Երևանի պետական համալսարանը՝ միավորելով Մանկավարժական և Կոոպերատիվ-տնտեսագիտական ինստիտուտները: Սեպտեմբերի 10-ին տեղի ունեցավ համալսարանի վերաբացման հանդիսավոր արարողությունը, որին ներկա էին Ադասի Խանջյանը, Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը և ուրիշներ²:

Համաձայն նոր կառուցվածքի՝ համալսարանն ուներ հետևյալ հինգ ֆակուլտետները՝ տնտեսագիտական ֆակուլտետ՝ հետևյալ բաժանմունքներով՝ պլանային հաշվառման, ֆինանսական, առևտրական, սովետական շինարարության, պատմալեզվագրական ֆակուլտետ՝ հետևյալ բաժիններով՝ պատմական, գրական, լեզվաբանական, բնապատմական ֆակուլտետ՝ բիոլոգիական և քիմիական բաժանմունքներով, ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետ՝ ֆիզիկական և մաթեմատիկական բաժանմունքներով, մանկավարժական ֆակուլտետ՝ հետևյալ բաժանմունքներով՝ ժողովրդական լուսավորության և ռուսական գրականության:

1934 թ. մանկավարժական ֆակուլտետը վերստին անջատվեց համալսարանից, և նրա հիմքի վրա ստեղծվեց մանկավարժական ինստիտուտը՝ որպես ինքնուրույն կառույց: Նույն թվականին բնագիտական ֆակուլտետը բաժանվեց երկու՝ կենսաբանական և քիմիական ֆակուլտետների, իսկ տնտեսագիտական ֆակուլտետի բաժինների հիման վրա ստեղծվեցին երկրաբանական-աշխարհագրական և խորհրդային շինարարության առանձին ֆակուլտետները:

1934-1935 թթ. զգալի աշխատանքներ տարվեցին համալսարանում ռուսումնագիտական գործընթացի բարելավման ուղղությամբ³:

Այսպիսով՝ 1936-1937 ուստարում վերջնականապես ձևավորվեց նախապատերազմյա շրջանում համալսարանի նոր կառուցվածքը՝ հետևյալ ութ ֆակուլտետներով՝ պատմության, բանասիրական, իրավաբանական, երկրաբանական-աշխարհագրական, քիմիական, կենսաբանական, ֆիզիկամաթեմատիկական և տնտեսագիտական:

1933-1934 ուստարուց սկսած՝ անցած յոթ տարիների համեմատությամբ ուսանողների թիվը կրկնակի աճել է: Ըստ տարիների՝ ուսանողների թիվը 1934-1935 ուստարում կազմել է 1104, 1935-1936 ուստարում՝ 1148,

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 49-50:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 50:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 50:

1936-1937 ուստարում՝ 1232, 1938-1939 ուստարում՝ 1344, 1938-1939 ուստարում՝ 1580 և 1939-1940 ուստարում՝ 1718 մարդ: Աճել է նաև համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմը: 1933-1934 ուստարում այն կազմում էր 138, իսկ 1940 թ.՝ 220 մարդ¹:

Ռեկտոր Գ. Պետրոսյանի՝ համալսարանի հիմնադրման 20-ամյակին ներկայացված զեկուցման մեջ համալսարանի նվաճումների կողքին անդրադարձ է կատարվում նաև համալսարանի առջև ծառայած խնդիրներին, մասնավորապես առանձնացվում են պրոֆեսորադասախոսական կազմի համալրման, հետագայում նրանց որակի բարձրացման, թեկնածուական և դոկտորական ատենախոսությունների պաշտպանության ընդլայնման, համալսարանը երիտասարդ պրոֆեսորներով և դոցենտներով համալրելու և այլ հարցեր²: Ուսումնական գործընթացում խնդիր էր դրվում առավել ծավալելու և ընդգրկուն դարձնելու սեմինարները, մասնագիտական ու ֆակուլտատիվ կուրսերը, ուսանողներին առավել լայն չափով ընդգրկելու գիտահետազոտական աշխատանքներում, բարձրացնելու օտար լեզուների իմացության մակարդակը, այդ լեզուների ուսումնասիրման արդյունավետությունը, ուսանողների լաբորատորային և պրակտիկ աշխատանքների դրվածքը, ընդլայնելու համալսարանի նյութական բազան, կառուցելու նոր մասնաշենքեր և այլն³:

Երևանի պետական համալսարանի վրա ծանր ազդեցություն թողեց ստալինյան բռնությունների շրջանը: Ձևավորվել էր Ստալինի անձի պաշտամունք և հաստատվել էր նրա միահեծան իշխանությունը, լայն ծավալ էին ստացել բռնությունները, հալածանքներն ու սպանությունները:

Նման քաղաքականություն էր կիրառվում նաև ազգային պետություններում: Հայաստանում զանգվածային բռնություններն ու մտավորականության ջարդը սկսվեց 1936 թ. հուլիսին, երբ Թիֆլիսում կուսակցության Անդրկովկասյան երկրային կոմիտեի քարտուղար, Ստալինի նշանակած Լ. Բերիան կազմակերպեց ՀԿ(Բ)Կ կենտկոմի առաջին քարտուղար Ադասի Խանջյանի սպանությունը: Շուտով համատարած ձերբակալությունների ալիքը տարածվեց ամբողջ հանրապետությունով մեկ՝ կլանելով հայ ժողովրդի լավագույն զավակներից շատերին: Մարդիկ անգամ իրենց տներում հանգիստ չունեին. վեր էին թռչում ամեն հեռախոսագանգից ու դռան թակոցից: Բռնությունների ու զանգվածային ձերբակալությունների արդյունքում բանտերը լցվեցին անմեղ մարդկանցով, որոնց ներկայացնում էին ամենատարբեր մտացածին մեղադրանքներ՝ «խորհր-

¹ Տե՛ս Գ. Պետրոսյան, Երևանի պետական համալսարանը, Երևան, 1941, էջ 21, նաև Երևանի պետական համալսարան-90, Մրտի խոսք, էջ 61:

² Տե՛ս Երևանի պետական համալսարան-90, Մրտի խոսք, էջ 61-62:

³ Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 62:

դային իշխանության դեմ ակտիվ պայքար», «ազգայնամուլ», «ժողովրդի թշնամի», «հայրենիքի դավաճան» և այլ պիտակներով:

Անհիմն մեղադրանքների զոհ դարձան Հայաստանի կառավարության նախկին նախագահ Մահակ Տեր-Գաբրիելյանը, Հայհեղկոմի առաջին նախագահ Սարգիս Կասյանը, Մարքսիզմ-լենինիզմ ինստիտուտի տնօրեն Ներսիկ Ստեփանյանը և բոլոր այն ղեկավար աշխատողները, որոնք երբևէ առնչվել էին «ժողովրդի թշնամի» Խանջյանի կամ նրա մերձավորների հետ: Բռնաճնշումների ենթարկվեցին գիտության, լուսավորության, արվեստի գործիչներ, գրողներ, համալսարանի բազմաթիվ դասախոսներ ու ուսանողներ, գլխատվեց հանրապետության մտավորականության սերուցքը: Նրանց թվում էին Եղիշե Չարենցը, Գուրգեն Մահարին, Ակսել Բակունցը, Վահան Թոթովենցը, Զապել Եսայանը և շատ ուրիշներ: Ձերբակալվեցին և բանտեր նետվեցին բազմաթիվ շարքային աշխատողներ, բանվորներ ու գյուղացիներ, որոնցից շատերն անգամ տարրական պատկերացում չունեին քաղաքականության և իրենց ներկայացվող մեղադրանքների մասին: Բռնություններից զերծ չմնաց նաև Հայ առաքելական եկեղեցին: Պետականացվեցին եկեղեցիների և վանքերի հարստությունները, փակվեց եկեղեցիների մեծ մասը, մի մասն էլ քանդվեց, բռնությունների ենթարկվեցին բազմաթիվ հոգևորականներ:

1930-ական թթ. Հայաստանում քաղաքական բռնաճնշումների ենթարկվեց մոտ 25 հազար մարդ, որոնց մոտ կեսը գնդակահարվեց:

Ստալինյան բռնաճնշումները չորջանցեցին նաև Երևանի պետական համալսարանը: Միայն 1937 թ. տասներկու ահասարսուտ ամիսների ընթացքում համալսարանում փոխվեց վեց ռեկտոր, որոնցից ոչ մեկը չհասցրեց լուրջ ավանդ ունենալ Մայր բուհի զարգացման գործում: Նրանք բոլորն էլ մեղադրվում էին հակահեղափոխական, աջ տրոցկիստական-ազգայնական կազմակերպության անդամ լինելու կեղծ ու շինծու մեղադրանքով կամ Հայաստանը Խորհրդային Միության կազմից անջատելու ուղղությամբ վնասակար աշխատանքներ կատարելու, հատկապես «ժողովրդի թշնամի», «հայտնի ազգայնական» համարված Աղասի Խանջյանին պաշտպանելու, նրա հետ կապեր ունենալու մտացածին ու հորինովի մեղադրանքներով: Նման շինծու մեղադրանքներ առաջադրվեցին համալսարանի ռեկտորներ Հակոբ Գարեգինի Հովհաննիսյանին (ռեկտոր 1922 թ. փետրվար - 1930 թ. հուլիս), տնտեսագետ, պրոֆեսոր Վոսաթ Քրիստափորի Միքայելյանին (ռեկտոր 1935 թ. հուլիս - 1937 թ. հունվար): Երկուսն էլ իրենց մահկանացուն կնքեցին 1941 թ. քսոտրավայրում¹:

¹ Տե՛ս Երևանի պետական համալսարանի պատմությունից, էջ 51:

Համալսարանի հաջորդ ռեկտոր, կուսակցական ու պետական գործիչ Միքայել Ավետիսի Ենգիբարյանը վերոնշյալ մեղադրանքներով 1937 թ. դեկտեմբերին դատապարտվեց գնդակահարության: Գրեթե նույն մեղադրանքներով 1937 թ. ապրիլ-օգոստոս ամիսներին ռեկտոր դարձած Հենրի (Հարություն) Գաբրիելի Գաբրիելյանը 1938 թ. դատապարտվեց 12 տարվա ազատազրկման ուղղիչ աշխատանքային գաղութում, սակայն 1941 թ. մարտի 6-ին դատավճիռը չեղյալ համարվեց, և նա ազատվեց պատժի կրումից¹:

1937 թ. օգոստոս-սեպտեմբերին համալսարանի հաջորդ ռեկտոր, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր (հետագայում՝ ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս) Անուշավան Աղաֆոնի Արզումանյանը նույնպես մեղադրվեց «հայտնի ազգայնական» Ա. Խանջյանին պաշտպանելու մեղադրանքով, սակայն նա կարողացավ ապացուցել իր անմեղությունը և 1939 թ. հունիսին ազատ արձակվեց: Նրան փոխարինած հաջորդ ռեկտորին՝ պատմաբան Կամսար Առաքելյանին (ռեկտոր 1937 թ. նոյեմբեր-1938 թ. հունվար), վերոնշյալ մեղադրանքներից բացի, ներկայացվեց նաև Բաքվի Մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի տեռորիստական խմբավորման անդամ լինելու մեղադրանք: Նա երկու անգամ ձերբակալվեց նույն մեղադրանքով. առաջինը՝ 1939 թ. հունիսին՝ դատապարտվելով ութ տարվա ազատազրկման ուղղիչ աշխատանքային գաղութում, ապա 1947 թ. հունվարին ազատվեց պատժի կրումից, սակայն երկրորդ անգամ՝ 1949 թ. փետրվարին, ձերբակալվեց նույն մեղադրանքով և հունիսին դատապարտվեց ազատ արքարի, որտեղից ազատվեց միայն 1954 թվականին²: Վերոնշյալ բոլոր ռեկտորներն էլ արդարացվել են 1955 թ., և նրանց գործերը կարճվել են հանցակազմի բացակայության պատճառով:

Դաժան ճակատագրի արժանացան նաև Երևանի պետական համալսարանի բազմաթիվ դասախոսներ և ուսանողներ, որոնք հեռացվեցին համալսարանից, բռնադատվեցին շինծու մեղադրանքներով, ենթարկվեցին անլուր հալածանքների, անասելի խոշտանգումների, արժանապատվության ոտնահարման և անմարդկային կտտանքների, նրանցից շատերն իրենց մահկանացուն կնքեցին բանտերում ու արքարավայրերում: Քչերին հաջողվեց խուսափել այդ ահավոր մտադցից: Իսկ այդ գեհե՛նում առողջությունը կորցրած ու հրաշքով փրկվածները, վերադառնալով հայրենիք, առնվազն հինգ տարի իրավունք չունեին ապրելու մայրաքաղաքում՝ իրենց իսկ տանը³:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 52:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 52:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 55:

Հակախորհրդային ազիտացիա անելու, ազգայնական ընդհատակյա կազմակերպության անդամ լինելու, «արտասահմանյան լրտես» լինելու կեղծ ու շինծու մեղադրանքներով 1937 թ. ձերբակալվեցին և 1938 թ. գնդակահարվեցին համալսարանի անվանի մի շարք դասախոսներ՝ իրավագետ, պրոֆեսոր, հասարակական գործիչ Հրանտ Գալիկյանը, գրող, հրապարակախոս, մանկավարժ Վահան Թոթովենցը, բժշկական գիտությունների թեկնածու Սպանդարատ Կամսարականը, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հովհաննես Հակոբյանը, պատմաբան, պրոֆեսոր, նշանավոր մանկավարժ Աստվածատուր Խաչատրյանը, պատմաբան, բանասեր, տնտեսագետ Թադևոս Ավդալբեկյանը, փիլիսոփա, պրոֆեսոր, կուսակցական-պետական գործիչ Լևոն Արիսյանը, իրավաբան, հոգեբան, պետական գործիչ, համալսարանի հիմնադիրներից Սիրական Տիգրանյանը¹: Համալսարանի դասախոս, կուսակցական գործիչ, Մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի տնօրեն, տնտեսագետ, պրոֆեսոր Ներսիկ Ստեփանյանը ձերբակալվեց 1936 թ. մայիսին Կիրովի սպանության մասնակից և հակահեղափոխական, տեռորիստական, տրոցկիստական-ազգայնական կազմակերպության անդամ լինելու կեղծ մեղադրանքով և գնդակահարվեց 1938 թ. հուլիսին²:

1938 թ. ձերբակալվեց և 1939 թ. գնդակահարվեց համալսարանի անվանի դասախոս, գրականագետ, պրոֆեսոր Սիմոն Հակոբյանը: Վերոնշյալ կեղծ մեղադրանքներով 1937 թ. ձերբակալվեց և 1938 թ. փետրվարին գնդակահարվեց նշանավոր ինժեներ-տեխնոլոգ, քիմիկոս Հուսիկ Պողոսյանը³:

1937 թ. ձերբակալվեցին և աքսորավայրերի դաժան պայմաններում իրենց մահկանացուն կնքեցին համալսարանի մեծանուն դասախոսներ, նրանց թվում՝ հրապարակախոս, գրականագետ Զապել Եսայանը (1943 թ. Բաքվի բանտում անլուր տառապանքներից հետո), պատմաբան, գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, պատմության ֆակուլտետի դեկան, Թալեաթ փաշայի սպանության կազմակերպիչ Հակոբ Զորյանը (1942 թ. աքսորավայրում), հողագետ, պրոֆեսոր, մանկավարժ Բոգդան Գալստյանը (1938 թ. բանտում), փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, նշանավոր մանկավարժ, հոգեբան Գուրգեն Էդիսյանը (1942 թ. Օմսկի աքսորավայրում), երկրաբան, պրոֆեսոր Տիգրան Զրբաշյանը (1937 թ. բանտում), վիրաբույժ, պրոֆեսոր Հարություն Միրզա-Ավագյանը (1938 թ. բանտում), փիլիսոփա, գրականագետ, երաժշտագետ Հակոբ Հարությունյանը (1943 թ. աքսորավայրում), մաթեմատիկոս, պրոֆեսոր Արշակ Տոնյանը (1942 թ. Սվերդլովսկի դատապարտյալների հիվանդանոցում),

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 53-58:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 60:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 58:

հնագետ, պրոֆեսոր, ամբիոնի վարիչ, համալսարանի հիմնադիրներից Աշխարհբեկ Քալանթարը (1942 թ. Սիբիրի արտրավայրում), բժիշկ, մանկավարժ, դրամատուրգ Ստեփան Բաղդասարյանը (1941 թ. արտրավայրում)¹, ճարտարապետ, պրոֆեսոր, Հայաստանի առաջին հանրապետության վարչապետ Հովհաննես Քաջազնունին (1938 թ. հունվարին Երևանի բանտի հիվանդանոցում), քիմիկոս, պրոֆեսոր Հովհաննես Ակունյանը (1947 թ. Բլագովիշչենսկում): Անվանի գյուղատնտես, գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Պապա Քալանթարյանը 1939 թ. սեպտեմբերին արքորվել էր Ղազախստան, որտեղ էլ 1942 թ. մահացել էր բանտի հիվանդանոցում²: Պետական-կուսակցական անվանի գործիչ, հայտնի պատմաբան, համալսարանի հիմնադիր դասախոս, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (հետագայում՝ ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս) Աշոտ Հովհաննիսյանը ձերբակալվեց 1937 թ. հուլիսին հակահեղափոխական, աջ տրոցկիստական-ազգայնական կազմակերպության ղեկավար լինելու կեղծ ու շինծու մեղադրանքով: 1941 թ. հուլիսին դատապարտվել է 8 տարվա ազատազրկման ուղղիչ աշխատանքային գաղութում (Կոմի ԻԽՍՀ), 1943 թ. ապրիլին վաղաժամ ազատվել է՝ տեղափոխվելով Ուզբեկստան: 1949 թ. վերադարձել է Հայաստան և հինգ տարի հարկադրված ապրել Կիրովականում (այժմ՝ Վանաձոր): 1954 թ. գործը կարճվել է հանցակազմի բացակայության պատճառով³:

Համալսարանի դասախոս, իրավաբան, քաղաքական և կուսակցական գործիչ Զարմայր Աշրաֆյանը ձերբակալվել է 1936 թ. նոյեմբերին կրկին վերոնշյալ մեղադրանքներով, դատապարտվել է 10 տարվա ազատազրկման և մահկանացուն կնքել արտրավայրում: Նմանօրինակ կեղծ մեղադրանքներով 1938 թ. ձերբակալվել է ՀԽՍՀ գիտության և տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ, քիմիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Լևոն Ռոտինյանցը, որը 1939 թ. արքորվել է Ղազախստան և արդարացվել 1955 թվականին:

ՀԽՍՀ գիտության վաստակավոր գործիչ Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանը նույն մեղադրանքով ձերբակալվել է 1937 թ. և 1941 թ. դատապարտվել է 5 տարվա ազատազրկման և արքորի, միայն 1946 թվականից հետո նրան իրավունք է տրվել վերջնականապես հաստատվելու Երևանում:

Համալսարանի հիմնադիր դասախոս, փիլիսոփա, գրականագետ, պրոֆեսոր և հասարակական գործիչ Հայկ Գյուլիքնիսյանը նմանօրինակ կեղծ մեղադրանքներով 1939 թ. մայիսին դատապարտվել է 5 տարվա ա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 54, 56, 58:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 60:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 61:

զատագրկման: Սակայն նույն թվի սեպտեմբերին կարճվել է նրա դեմ հարուցված քրեական գործը¹:

1937 թ. ձերբակալվել և տարբեր տարիներին ազատագրկման են դատապարտվել համալսարանի անվանի դասախոսներ՝ ճարտարապետ-ջրաշինարար Գրիգոր Շիրմազանյանը, գյուղատնտես Գևորգ Գրձեյանը, ֆիզիկոս, պրոֆեսոր Հովհաննես Նավակատիկյանը, իրավաբան, հրապարակախոս, ՀԽՍՀ գիտության վաստակավոր գործիչ Գրիգոր Չուբարյանը, Պողոս Մոտնիկյանը, պատմական և բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ՀԽՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ, ՀԽՍՀ գիտության վաստակավոր գործիչ Մորուս (Մարգար) Հասրաթյանը, պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀԽՍՀ մշակույթի վաստակավոր գործիչ, հասարակական-քաղաքական գործիչ Արտավազդ Եղիազարյանը, քիմիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀԽՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ Ստեփան Ղամբարյանը և ուրիշներ²:

Երևանի պետական համալսարանի վերը թվարկված բոլոր գիտնական-դասախոսները, որոնց մեծ մասը աքսորվել է կամ գնդակահարության դատապարտվել, հիմնականում հետմահու արդարացվել են 1954-1958 թվականներին: Անվանի հայորդիներին վերադարձվեցին նրանց բարի համբավն ու անունը, իսկ մեղադրական գործերը կարճվեցին հանցակազմի բացակայության հետևանքով:

Մեծանուն գիտնական, լեզվաբան, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Հրաչյա Աճառյանին ձերբակալեցին 1937 թ. սեպտեմբերին՝ մեղադրելով լրտեսության և հակահեղափոխական գործունեության մեջ: 1938 թ. շարունակվում էր անվանի դասախոսի հարցաքննությունը, որն ուղեկցվում էր դաժան ծեծով: Այդ մասին Հ. Աճառյանը պատմել է իր բանտախցում գտնվող համալսարանական դասախոս-ընկերներին: 1939 թ. մարտի 7-ին կայացավ Հ. Աճառյանի դատավարությունը: Նրան մեղադրեցին համալսարանում դաշնակցական հայտնի կազմակերպության անդամակցության և այլ անհիմն հանցանքների մեջ՝ ենթարկելով 6 տարվա ազատագրկման: ԽՍՀՄ գերագույն դատարանի զինվորական կոլեգիան, լսելով Հ. Աճառյանի գործի բեկման բողոքը, որոշեց նրա գործը վերադարձնել վերաքննության: Դրա համար նպաստավոր եզրակացություն էր ներկայացրել գլխավոր զինվորական դատախազի օգնական Գյուլեցյանը: Նույն թվականի վերջին Հրաչյա Աճառյանն ազատ արձակվեց ժամկետից շուտ³: 1949-1950 թթ. հակամառականության մեղադրանքով Հ. Աճառյանը վտարվեց համալսարանից, բայց վերականգնվեց աշխատանքի ինը ամիս հետո: Հարկ

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 64-65:

³ Տե՛ս Հայոց պատմություն, հ. IV, գ. 1, Երևան, 2010, էջ 521:

է նշել, որ համալսարանից հեռացումը ծանր ապրումներ, ճիգեր ու լարվածություն է պահանջել անվանի ու մեծավաստակ գիտնականից: Միայն այն հանգամանքը, որ երբեմն մթով, հակառակ իր վատ տեսողությանը, թաքուն գնացել, պտտվել է համալսարանի շենքի շուրջ, վկայում է գիտնականի՝ Մայր բուհի նկատմամբ տաճած անմնացորդ սիրո ու նվիրվածության մասին: Նա անգամ շենքի պատերն է շոշափել՝ ասելով. «Թող ինձանից բոլոր տեսակի պաշտոններն ու տիտղոսները խլեն, միայն թե ինձ չզրկեն իմ աշակերտներից (ուսանողներին նա այդպես էր անվանում)»¹:

Այսպիսով՝ չնայած 1930-ական թթ. երկրորդ կեսից սկսած ստալինյան բռնաճնշումների արդյունքում գլխատվեց մեր մտավորականության, այդ թվում՝ Երևանի պետական համալսարանում դասավանդող գիտնական-դասախոսների սերուցքը, բայց հայ ժողովրդի բնածին իմաստությունը սպանելն անհնարին էր:

Ստալինի մահից և ԽՄԿԿ 20-րդ համագումարից հետո արքայազմաբերից վերադարձավ 1930-ական թվականներին հալածանքների ու բռնությունների ենթարկված, բայց և հրաշքով փրկված գոհերի մի մասը՝ Աշոտ Հովհաննիսյան, Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան, Գրիգոր Չուբարյան, Լևոն Ռոտինյանց, Գևորգ Գրձեյանը, Գրիգոր Շիրմազանյանը և ուրիշներ, գիտնականներ, որոնք ժամանակին կանգնած են եղել Երևանի համալսարանի հիմնադրման ակունքների մոտ: Ծանոթանալով այդ վաստակաշատ մտավորականների՝ Մայր բուհի զարգացման գործում ներդրած վաստակին՝ անհրաժեշտ է փաստել, որ հենց նրանք իրենց գործընկերների հետ միասին մանկավարժական հմուտ փորձի և գիտական բարձր մակարդակի շնորհիվ 1920-1930-ական թթ. դաստիարակեցին և պատրաստեցին իրենց փոխարինողներին:

1940-1950-ական թթ. ասպարեզ իջավ ԵՊՀ շրջանավարտ երիտասարդ գիտնականների մի նոր համաստեղություն՝ լեզվաբաններ Արարատ Ղարիբյան, Գուրգեն Սևակ, Էդուարդ Աղայան, Գևորգ Ջահուկյան, Էդուարդ Աթայան, գրականագետներ Մկրտիչ Մկրյան, Էդվարդ Ջրբաշյան, Հրանտ Թամրազյան, մաթեմատիկոսներ Արտաշես Շահինյան, Մխիթար Ջրբաշյան, Մերգեյ Մերգեյան, Ռաֆայել Ալեքսանդրյան, մեխանիկոսներ Նագուշ Հարությունյան, Մերգեյ Համբարձումյան, ֆիզիկոսներ Նորայր Քոչարյան, Միքայել Տեր-Միքայելյան, Գուրգեն Սահակյան, Վիլիկ Հարությունյան, կենսաբաններ Միքայել Չայլախյան, Գագիկ Դավթյան, Դարյա Տետերնիկովա-Բաբայան, քիմիկոսներ Հովհաննես Չալթիկյան, Վերգինե Թառայան և ուրիշներ:

¹ Ք. Աճառյան, Հրայր Աճառյանի կյանքի ու գործունեության չիրապարակված էջերից, «Հանդես Երևանի համալսարանի», 1997, N1, էջ 100:

Այսպիսով՝ մինչև Հայրենական մեծ պատերազմի սկիզբը՝ 1941 թ. հունիսը, Երևանի պետական համալսարանը, իր հիմնադրման օրվանից շուրջ երկու տասնամյակից ավելի դիմակայելով զանազան դժվարությունների և սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմանների, կարողացավ ամրապնդվել և զարգանալ, իր բարձրորակ դասախոսական կազմի շնորհիվ ժողովրդական տնտեսության բոլոր ոլորտներն ապահովեց անհրաժեշտ որակյալ կադրերով, որոնք իրենց ներդրումն ունեցան Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ռազմաճակատներում ու թիկունքում մեր ժողովրդի հաղթանակի ապահովման գործում, մեծապես նպաստեցին խորհրդային Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական, գիտակրթական և մշակութային վերելքին:

Эдик Минасян, Ереванский государственный университет в 1930-ых годах - 1930-е годы были особенными для Ереванского государственного университета. Из Ереванского государственного университета были образованы несколько других университетов: Политехнический институт имени Карла Маркса, Армянский педагогический государственный институт им. Абовяна, Ереванский медицинский государственный институт, Государственный институт русского и иностранных языков им. В. Брюсова, Институт земледелия и колхозов (ныне университеты). Но эти годы были также годами некоторых трудностей и потерь в 100-летней истории Ереванского государственного университета. В 1937 году в Ереванском государственном университете сменилось 6 ректоров, и ни один из них не мог внести реальный вклад в историю университета. Многие ученые университета умерли в тюрьмах, в изгнании.

Edik Minasian, Yerevan State university in 1930s - The 1930s were so special years for Yerevan State university. From Yerevan State university were formed several other universities: The Polytecnic institute of Karl Marx, The Armenian Pedagogical State institute of Kh. Abovian, Yerevan Medical State Institute, The State institute of Russian and Foreign languages of V. Brusov, Institute of Agriculture and National Farms (now they are universisties) . But that years were also the years of some difficulties and loses in the 100 year history of Yerevan State University. There were 6 rectors changed in Yerevan State university during the 1937 and none of them could make the real contribution in the history of university. Many people of University died in prisons, in exile.